

Тетяна ЮРЧИШИН,
канд. філол. наук

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ

Сучасний етап у розвитку синтаксичної науки позначений утвердженням комплексного й диференційованого підходу до аналізу речення з урахуванням формального, семантичного й комунікативного рівнів його організації, оскільки саме сукупність чинників різної природи може визначати належність тієї чи іншої конструкції до певного класифікаційного типу. До конструкцій, які ще не стали об'єктом такого всебічного аналізу в україністиці, належать речення узагальненого змісту. Вони постають як синтаксичні одиниці, що містять загальні положення, висновки, які стосуються всіх людей безвідносно щодо місця й часу, та виходять під час комунікації за межі одноразового вживання, відображаючи кодовий характер мови, наприклад: *Хисту не зарити у землі* (Л. Костенко); *Із піснею скоріше час минає* (Леся Українка); *Всі люди блазнями в Бога* (Б. Лепкий).

Визначення узагальненого змісту як комунікативно зумовленого, з одного боку, та як такого, що формується в результаті реалізації комунікативного наміру суб'єкта в умовах певної мовленнєвої ситуації, з іншого, дає підстави для осмислення конструкцій, які репрезентують узагальнення, як таких, що оформлюють мовленнєві дії людей у комунікативних процесах. Це спрямовує аналіз узагальнених висловлень та мовних структур, що їх виражають, у площину сучасної синтаксичної прагматики, активному розвитку якої передувало зацікавлення лінгвістів актами комунікації. Зокрема, Е. Бенвеніст характеризував мовлення як будь-яке висловлення, яке передбачає мовця та слухача, а також намір мовця певним чином вплинути на слухача [2; 276].

Класичні ідеї прагматичного підходу були висловлені в 60–70-і роки ХХ століття в працях британських філософів-аналітиків і логіків Джона Остіна, Джона Серля, Пола-Герберта Грайса, Петера Стросона, Джорджа Лакоффа. Загалом їх міркування зводяться до одного: визначальною рисою будь-якого виду мовленнєвого спілкування є не

слово, не речення, і навіть не конкретне значення слова чи речення, а створення цього значення під час мовленнєвого акту. Отож, основним об'єктом прагматичного аналізу стає мовленнєвий акт, що трактується як створення відповідного речення в певних умовах з конкретною метою [3; 217]. Цілісність мовленнєвого акту загалом створюють акт локуції, ілокуції та перлокуції.

Звернення до системи таких понять теорії мовленнєвих актів, як ілокутивна сила, ілокутивний намір, мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, дає змогу глибше проникнути й у природу висловлень узагальненого змісту, що оформлюються різноманітними мовними структурами. Оскільки ці висловлення репрезентують істини та закономірності, які є наслідком узагальнення людського досвіду, то, на перший погляд, їх можна визначити як репрезентативні мовленнєві акти. Так, на думку П. Ткач, висловлення-сентенції, що корелюють з преференційною семантикою, реалізують окремих клас репрезентативів [4]. Однак окремі дослідники слушно зауважують, що у формі так званих узагальнено-особових речень втілюються не тільки прислів'я, а й викладаються поради, накази, побажання, вимоги тощо [1; 94].

Зважаючи на способи формування узагальненого змісту при реалізації мовцем свого комунікативного наміру, можна окреслити такі закономірності функціонування узагальнених висловлень як мовленнєвих дій:

1. Узагальнені висловлення функціонують як елементи складного мовленнєвого акту, виступаючи в ньому репрезентативами, що корелюють із базовими мовленнєвими актами, в яких зосереджена актуальна інформація. Такі узагальнення-репрезентативи перебирають на себе ілокутивну силу базових мовленнєвих актів.
2. Узагальнені висловлення вживаються самостійно, як непрямі мовленнєві акти, виявляючи ілокутивну силу всіх прагматичних типів висловлень.

Формуючи мовленнєвий акт, мовець вдається до висловлень узагальненого змісту, для того щоб з їх допомогою максимально реалізувати свій комунікативний намір, виконати комунікативне завдання. Він використовує узагальнення в тих випадках, коли елементарний мовленнєвий акт стає недостатнім для реалізації комунікативної інтенції, або ж з метою пом'якшення комунікативного впливу на слухача чи зняття з себе відповідальності за надто жорсткі поради, погрози тощо. Це веде до формування складного мовленнєвого акту, спе-

цифіка якого полягає в тому, що в його структурі базовий мовленнєвий акт корелює з узагальненим висловленням, яке або перебирає на себе його ілокутивну силу, або готує психологічне підґрунтя для сприйняття інформації базового мовленнєвого акту. При цьому зміст, який створюється при реалізації складного мовленнєвого акту з залученням узагальнених висловлень, ієрархізованих: у ньому визначається необхідна (основна) інформація, представлена в базовому мовленнєвому акті, та достатня (додаткова) ланка змісту, виражена узагальненням. Це дає підстави вважати, що подібним мовленнєвим актам властива перлокуція, тобто використання додаткових засобів для отримання результату. Перлокутивний ефект скерований на результативний вплив щодо адресата. Зокрема, Дж. Серль розглядає так звані перлокутивні впливи як суб'єктивні впливи, які ми хочемо зробити на слухача [140; 217]. У структурі складного мовленнєвого акту перлокутивний ефект узагальнення пов'язаний із надлишковістю інформації, яку продукує висловлення узагальненого змісту. Появу такої додаткової інформації спричиняють пошуки мовцем різноманітних способів впливу на слухача. Водночас узагальнення певним чином представляє мовця як мовну особистість, є засобом його самовираження. Досягаючи різними способами свого комунікативного наміру, мовець тим самим презентує себе. Зокрема, використання ним висловлень узагальненого змісту як мовленнєвих дій може свідчити про його емоційно-психологічний стан та соціальну поведінку.

Перлокутивний ефект узагальнення в структурі складного мовленнєвого акту демонструє приклад:

– Мабуть, шануватися маєте, Варко, а те, що було, головиха не згадуватиме.

– І я так думала! – й холодок наче розтанув. – Ну, спасибі, Олено Левківно, не забуду вам. **Бо за добро добром оддячують.**

– *За що ж дяка мені?* (Є. Гуцало). У базовому мовленнєвому акті мовець висловлює подяку своєму співрозмовнику та водночас обіцянку не забути такої допомоги. Це висловлення передає актуальну інформацію і є необхідним для реалізації його комунікативного наміру. Узагальнене висловлення *Бо за добро добром віддячують* фактично надлишкове? його можна легко опустити. Порівняй:

– І я так думала! – й холодок наче розтанув. – Ну, спасибі, Олено Левківно, не забуду вам.

– *За що ж дяка мені?* (Є. Гуцало). Однак мовець прагне додатково вплинути на слухача, підсилити та вмотивувати своє почуття вдячності й дану обіцянку. Саме з цією метою він вдається до узагальнено-

го висловлення. Отже, узагальнене висловлення-репрезентатив у структурі складного мовленнєвого акту виконує функцію перлокутивного акту. Адресування слухачеві висловлення узагальненого змісту забезпечує додатковий вплив на нього, сприяючи реалізації комунікативного наміру мовця.

Зміст, який створюється при реалізації складного мовленнєвого акту з залученням узагальнених висловлень, ієрархізованих: у ньому виділяється необхідна (основна) інформація, представлена в базовому мовленнєвому акті, та достатня (додаткова) ланка змісту, виражена узагальненим висловленням, що забезпечує перлокутивний ефект. При цьому висловлення узагальненого змісту перебирає на себе ілокутивну силу базового мовленнєвого акту.

У структурі складного акту висловлення узагальненого змісту корелюють з різноманітними базовими мовленнєвими актами. Відповідно простежуються: **1. Репрезентативи:** 1) констатив: – *Начиталася нездорових творів, і то є конечні наслідки. Вам було їй поводи наложити, і тепер ще не запізно. – Я се також завжди говорю, – обізвався знов старий майор. – Дисципліна мусить доводитися до останніх консеквенцій, особливо ж у жінок* (О. Кобилянська); 2) міркування: *Не гинути має вона, молода і красна, одинока дитина його, але жити. Жити між добрими людьми ще даліше. Світ широкий, Бог годує всіх. І їй вигодує також. Залишив доньку і повернувся до табору* (О. Кобилянська); 3) аргументація: – *А пощо насилувати себе? – дивувався Шагай. – А краще бути невільницею страху? Відважний і нечастіше менше боїться, – відказала Ганя* (Б. Лепкий); 4) виправдання: **Коломієць** (єхидно): *Так що це вже, панно Лізо, ви поміняли орієнтацію? “Долой українцев і да здравствують добровольці?..” Панна Ліза: І то люди, і то люди. Помогати треба усім страждущим* (С. Васильченко); 5) згода: **Лопух:** *Прошу вас виїхати завтра. Апраш: Здурів би я? Лопух: А ти дістав би од мене подарунка... Апраш: Ага! Зміркуємо. Для приятеля можна і пальця врізати* (М. Старицький); 6) відмова: **Золотницький:** *Давай поставим в Капустянім сахарний завод! Пузир: Не мос рукомисло! Я цього діла не знаю. Коли не знаєш броду, не лізь у воду!* (І. Карпенко-Карий); 7) заперечення: **Феся:** *Я його кохаю. Я від Пури не тямлю себе. Аза: П'яний чад, а не кохання... Кохання – це така сила, якої не вирвеш і не викинеш з серця. Кохання – це разом і пекло, і рай. Феся: Цур йому, коли таке!* (М. Старицький). **2. Директиви:** 1) вимога: **Лікар:** *Не смійте вставать! Пузир: Не можна – хазяйство. Лікар: Не говоріть дурниць. Здоров'я мільше від хазяйства* (І. Карпенко-Карий); 2) прохання: – *Слухай, Геню, прошу, не смійся з мене, що я в таку хвилю згадую такі речі. Мрія*

хоч раз у житті прокидається в кожній людині (І. Франко); 3) пропозиція: – Треба завтра зустрітися з іншими і спланувати боротьбу із цими катюгами, – рішуче промовила до селян Феодосія. – **Під лежачий камінь вода не тече** (М. Вакалюк-Дорошенко); 4) порада: – **Що ж мені робити тепер? А що? Живіть. Життя – це теж валський обов'язок.** Звісно, якщо ви не самі, якщо масте доглянути когось, – відповіла Олена Левківна (Є. Гуцало); 5) застереження: – **Вважай, моя біла панно, бо я не ручаюсь за себе... Краще тобі піти і не лишатися зі мною. Людина, коли не виспитья, легко уподібнюється звірові.** – Добре, Бронку. Я тебе розумію (І. Вільде); 6) заклик: **Головиха** мовила до юрби: – **Усі ви будьте пильними, щоб злодія підстергати й зловити! Злочинець повинен понести заслужену кару!** (Є. Гуцало); 7) дозвіл: – **Він уже чи не на кожнім танці мусить бути!** – **Та нехай собі! Хто молодий, той гуляє** (І. Франко). 3. **Експресиви:** 1) докір: **Параска:** **Туди три верстви та назад три, то вже шість. Герасим:** **Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов! Худобу ганяють в празник гріх. Блажен чоловік, їже скоти милує** (І. Карпенко-Карий); 2) осуд: **Пузир:** **А Котлярєвський мені без надобності. Золотницький:** **Як тобі не сором отаке говорити? Противно й слухати! Поети єсть сіль землі, гордість і слава народу** (І. Карпенко-Карий); 3) погроза: **Зброжек:** **А пепесівцям скажіть: по золотій драбині можна перелізти через будь-які високі права. Граса:** **А ми її підкопасмо! Перекинемо! Злочинець мусить понести покарання** (М. Куліш); 4) жалкування: **Варка:** **Більше ми не будемо разом! Гнат:** **Шкода. Воно все так: як є – не жалуєм, а нема – плачемо. Варка:** **Нема за ким плакати, нема кого й жалувати** (І. Карпенко-Карий); 5) нарікання: – **Як це не прикро, але в нас немає великого достатку, – перебила бабині думки господиня. – Він трохи більше ста заробляє та я сімдесят... Як кажуть, грошей ніколи доволі не буває. – Та певно, що так, – погодилася баба (П. Бондарчук); 6) втішання: **Герасим:** **(Хвата пачки одну за другою). Бумага! Обманів! Савка:** **От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь. Що з воза впало, те пропало** (І. Карпенко-Карий). 4. **Комісиви (обіцянки):** – **То не штука жалуватися, що я десять літ жив з тобою так, як би тебе на світі не було. Але спитай власного сумління, спитай, хто тому винен? Чи не твоя власна вперість, злоба? Уступили ти мені, уступлю я тобі. Подружся – се ненастанний ряд обопільних уступок** (І. Франко).**

Функціональне навантаження висловлень узагальненого змісту в структурі різних типів складних мовленнєвих актів позначене певною універсальністю: вони сприяють ефективній реалізації комунікативного наміру мовця.

Препозитивне вживання висловлень узагальненого змісту в структурі складного мовленнєвого акту забезпечує їх осмислення як засобу моделювання емпатії, створення психологічного підґрунтя для сприйняття співрозмовником інформації, як “відправної точки” для роздумів мовця. Наприклад: – **Одна померла, а друга віддалася за народного учителя. Пані Ілецька обтерла хустинкою очі. – Попові дзвонять, попадю з села гонять,** – сказала зі щирим спочуттям. – **Незавидна доля наших вдів священичих (Б. Лепкий); Жінка Зброжека:** **А може, ти купиш би у когось іншого фабрику, Юзю? Зброжек:** **У дуже розумного чоловіка завжди дурна жінка – так кажуть. І навпаки. Що за дурниці ти говориш! Та не куплю сьогодні я, то завтра купить хтось інший!** (М. Куліш); – **Й це мені незрозуміло: як ви послали на смертельний ризик жінку! Дика й жорстока фантазія! – Війна нікого не милує. Жінки – автоматниці, льотчиці, санінструктори. І вона вчинила, можна сказати, подвиг** (В. Міняйло).

Використання узагальнень у складі комплексних мовленнєвих актів, де вони перебирають на себе ілюкативну силу базового акту, зумовлює тенденцію до функціонування узагальнених висловлень як самостійних непрямих мовленнєвих актів. При непрямому вживанні висловлень узагальненого змісту актуальна інформація інтерпретується адресатом на основі імплікатур дискурсу, наприклад: **? І чого доброго він учиться в тім казино!? Так-то панотче, так! Але ж молодість мусить вишумітися. Молодіж потребує вражіння, емоцій** (І. Франко). Виголошуючи узагальнене висловлення як непрямий мовленнєвий акт виправдання, мовець демонструє небажання відповідати за свої дії. Матір використовує вдалу захисну стратегію: вона не висловлює виправдань на свою адресу чи на адресу сина безпосередньо (порівняй: **Не засуджуйте його! У цьому ніхто не винен. Такими завжди були і є всі молоді люди**), а одразу ж вживає узагальнене висловлення, яке дає змогу більш ефективно реалізувати комунікативний намір.

Речення узагальненого змісту оформлюють класи непрямих репрезентативних, директивних, експресивних та комісивних мовленнєвих актів. Наприклад: 1. Репрезентативи: **? Переходь жити до нас, – просила Галя. – У вас то краще мені буде – Ні, не виглядає на те. Ну, та зрештою чоловік од своєї долі не втече, чоловік її на хребті носить і, як би не хвещав – не скине!** (М. Старицький) – непрямий мовленнєвий акт згоди; – **Я тобі кажу, що все буде добре. Але ти повинен зробити це сам. – Сам! Того він і хоче! – Мусиш піти, Йосифе. – Людина тільки вмерти мусить. – Я вже бачу, що ти скоріше доведеш до того, що я**

помру (І. Вільде) – непрямий мовленнєвий акт відмови. 2. Директиви: – *Ганно, час не стоїть на місці.* – *Уже йду.* – *Ти знайшла полотно для перев'язки*– (М. Вакалюк-Дорошенко) – непрямий мовленнєвий акт вимоги; *Ничипір простяг руку до фляги, сьорбнув з неї спирту і подав товаришу. ? Не поспішай,* – *зауважив його компаньйон.* – **Од горілочки люди веселішають** (Ю. Яновський) – непрямий мовленнєвий акт пропозиції. 3. Експресиви: *І нагло цю спантелічену тишу прорізає дзвінкий голос Маріоліної невістки:– Пхе, що то за сон! Ви послухайте, що мені якось приснилося. Сниться мені, що я ніби десь королева. А коло мене має спати мій чоловік, рахувати, король... – Голодній кумі просо на умі,* – *відзивається дрібненька, чорна молодичка* (І. Вільде) – непрямий мовленнєвий акт осуду; **Мошка: Що вам, дядьку, гнівається? Та від гніву кров портиться. Степан: Портиться? Ач, який жалісливий! Та тобі, я певен, було б за радість, якби у всіх нас кров попортилася** (М. Старицький) – непрямий мовленнєвий акт глузування. 4. Комісиви: – *Мені так страшно за тебе, – враз прошепотіла вона.* – *Обіцяєш, що кохатимеш мене аж до смерті?* – *Любов живе і після смерті довго.* – *Чи правда ж?* (П. Бондарчук) – непряма обіцянка. Використання висловлень узагальненого змісту як засобів непрямої комунікації детермінується специфікою прагматичної ситуації, що пов'язана з попередніми комунікативними невдачами адресанта, особистісними характеристиками співрозмовників, бажанням пом'якшити комунікативний намір, небажанням нести відповідальність за свої вчинки, виконанням непрямого комунікативного завдання, приховуванням комунікативного наміру.

При цьому висловлення узагальненого змісту виконують інваріантну (універсальну) функцію – у структурі всіх складних мовленнєвих актів сприяють ефективній реалізації комунікативного наміру мовця.

Таким чином, комунікативно-прагматичне осмислення речень узагальненого змісту засвідчує їх поліфункціональність та прагматичну варіативність на мовленнєвому рівні

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова мова: Синтаксис. Навч. посіб. для студ. вузів філол. спец. – К., 2005. – 270 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974. – 447 с.
3. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт // Зарубежная лингвистика. – Ч. 2. – М., 1999. – С. 217 – 265.

4. Ткач П. Б. Значення преференційності та способи його вираження в українській мові. Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний педагогічний ун-т. – Харків, 2004. – 217 с.

АНОТАЦІЯ

Юрчишин Т. Комунікативно-прагматичні характеристики речень узагальненого змісту

У статті “Комунікативно-прагматичні характеристики речень узагальненого змісту” представлено прагмалінгвістичний аналіз цих реченнєвих структур. На рівні мовлення речення узагальненого змісту оформлюють висловлення, що узгоджуються з мовленнєвими актами, які не мають самостійного прагмалінгвістичного статусу. Це виявляється в їхньому функціонуванні у структурі складного мовленнєвого акту та участі в оформленні непрямих висловлень. З'ясовано, що у структурі складного акту висловлення узагальненого змісту корелюють з різноманітними базовими мовленнєвими актами (репрезентативами, директивами, експресивами, комісивами). Використання узагальнених конструкцій як засобів непрямої комунікації зумовлюється специфікою прагматичної ситуації та спричиняє відповідні комунікативні ефекти.

SUMMARY

Yurchyshyn T. Communicative and pragmatic characteristics of generalized-personal constructions

In the article “Communicative and pragmatic characteristics of generalized-personal constructions” author analyses this structures in the context of views of pragmatic linguistic. The analysis of utterances of the generalized content as speech acts is carried out. In the structure of complicated speech acts generalized-personal constructions are correlated with different basic speech acts (representatives, directives, expressives, commissives).